

Трибуна молодого вченого

В. Риндюк,

молодший науковий співробітник

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

З огляду на значення, яке відіграє закон у житті суспільства, надзвичайно важливим є питання його якості. Адже від його досконалості значною мірою залежить стан законності та правопорядку в державі. У зв'язку з цим останнім часом в юридичній літературі дедалі більше уваги звертається на законодавчу техніку як важливий чинник забезпечення якості закону¹. А зважаючи на те, що кількість законодавчих актів в Україні з кожним роком зростає, а їх кількісне збільшення не завжди супроводжується належною якістю, законодавча техніка стає дедалі більш актуальним елементом законотворчості.

Законодавча техніка як правовий феномен існує з давніх часів. Окремі її правила виникли разом з появою перших законодавчих актів, а теоретичне осмислення цього явища сформувалося наприкінці XVIII ст. або на початку XIX ст.² Однак і сьогодні поняття законодавчої техніки не має чітких меж. Різні автори, як вітчизняні, так і зарубіжні, по-різному уявляють законодавчу техніку, нерідко називаючи одне і те саме явище різними термінами. Деякі автори розглядають законодавчу техніку як складову частину юридичної техніки; інші, ведучи мову фактично про законодавчу техніку, застосовують термін "юридична техніка".

Проблемами законодавчої техніки займалися такі зарубіжні вчені, як І. Бентам, Белінг, Вах, Вейске, Н. Гутгерц, Р. Ієринг, К. Ільберт, Ф. Жені, А. Нашиц, Р. Штаммлер, Штосс та ін. У Росії до 1917 р. законодавча техніка розглядалася в роботах М. Сперанського, Г. Шершеневича, М. Унковського, Ф. Тарановського, П. Люблинського та ін. У радянський час питання законодавчої техніки тією чи іншою мірою досліджували Х.Е. Бах-

чисарайцев, І.Л. Брауде, М.М. Гродзинський, Л.І. Дембо, М.І. Ковальов, С. Перетерський, Н.Н. Полянський, Х. Рандалу, П.І. Стучка, М.Д. Шаргородський, А.А. Ушаков та ін. Останнім часом окремі аспекти законодавчої техніки розглядалися в роботах В.Н. Карташова, Д.А. Керимова, Г.І. Муромцева, П.М. Рабіновича, Ю.О. Тихомирова, О.І. Юїциката ін. Слід зазначити, що значну увагу розробці законодавчої техніки приділяли криміналісти (П. Люблинський, Н.Н. Полянський, М.М. Гродзинський та ін.).

Одну з перших спроб наукової розробки питань законодавчої техніки зробив І. Бентам у своїй праці "Номографія" (написана в 20 — 30-х роках XIX ст., але видана вже після його смерті в 1845 р.). Терміном "номографія" автор назвав законодавчу техніку щодо кодексу³.

Німецький юрист Вах розглядає законодавчу техніку не як науку, а як мистецтво. Він пише, що вміню скласти закони неможливо навчитися, що це спеціальний дар, а предмет законодавчої техніки — це "мистецтво надати досконалої форми правовому матеріалу"⁴.

Характерним для багатьох юристів (Р. Ієринг, Белінг, Н. Гутгерц, Вейске, Р. Штаммлер, М.О. Унковський та ін.) є те, що вони розглядають законодавчу техніку як вчення про форму права, що відокремлене від вчення про зміст права. Так, Р. Ієринг вважав, що юридична техніка (під якою він розумів законодавчу техніку) вичерпується питанням про те, як має бути улаштовано і сформовано право, незалежно від свого змісту, щоб воно могло, завдяки своєму механізму, наскільки можливо спростити, полегшити та забезпечити застосування правового положення до окремого конкретного випадку⁵. Висловлюючи аналогічну думку, М. Унковський пише, що предметом вчення про законодавчу техніку є винайдення способів, які надають закону ясності незалежно від змісту законодавчих норм⁶. На відміну від вищеназваних вчених Х. Рандалу вважав, що завданням законодавчої техніки є не тільки удосконалення форм викладення правових актів, а й допомога в найкращому складанні правових актів по суті⁷.

У літературі є і такий підхід, коли пропонується розрізняти два визначення законодавчої техніки: широке і вузьке (зовнішнє і внутрішнє). Зокрема, румунський правознавець А. Нашиц вважає, що законодавча техніка в широкому значенні охоплює як вироблення правових норм з точки зору їх суті, їх змісту, так і операції, за допомогою яких рішення, по суті, набувають своєї специфічної форми вираження; а у вузькому значенні під законодавчою технікою вона розуміє стадію власне технічної побудови норм з притаманними їй технічними засобами і прийомами⁸. А.А. Ушаков пропонує питання, пов'язані з *організацією* правотворчої діяльності, віднести до зовнішньої юридичної (законодавчої) техніки; а питання, пов'язані безпосередньо з *результатом* правотворчої діяльності, тобто з його формою — до внутрішньої юридичної (законодавчої) техніки⁹.

А.С. Піголкін, як і переважна більшість радянських вчених-юристів, розуміє під законодавчою технікою сукупність прийомів і методів підготовки і видання найбільш досконалих за формою і структурою нормативних актів. При цьому він зауважує, що використання терміна "законодавча техніка" в даному випадку є умовним, оскільки в нього включається техніка складання не лише законопроектів, а й проектів усіх інших нормативних актів. Однак він вважає, що необхідно застосовувати саме цей термін як такий, що традиційно використовується в юридичній науці та практиці¹⁰, фактично ототожнюючи законодавчу техніку з нормотворчою технікою.

Водночас у радянській літературі є й інші підходи до визначення законодавчої техніки. Так, І.Л. Брауде, присвятивши питанням законодавчої техніки окрему монографію, писав, що не можна зводити поняття законодавчої техніки лише до сукупності правлі про порядок викладення законопроектів. На його думку, законодавча техніка має також вирішувати такі питання, як класифікація нормативних актів за їх змістом та порядком прийняття, розмежування актів різних галузей права і питання комплексного викладення їх норм, способи і форми опублікування нормативних актів та інші". Л.І. Дембо визначає законодавчу техніку як "вчення про законодавчу систему, її структуру, форми і методи побудови"¹². У свою чергу деякі вчені з поняттям юридичної техніки пов'язують вчення про найбільш досконалі форми і способи здійснення кодифікації, тобто зводять її до кодифікаційної техніки¹³. П. І. Стучка припускав можливість переходу права в техніку. Він писав: "Якщо прослідкувати розвиток закону за етапами, то побачимо, що закон не завжди містить в собі право в вузькому значенні слова, що в нього входить маса суто технічних правил, що за ходом розвитку навіть саме право (в найбільш вузькому значенні) перетворюється або переходить в "просту" (хоча і досить складну) техніку. Тут формула "право і техніка — просто техніка" являє собою досить яскраво виражені етапи"¹⁴.

На сьогодні підходи вчених до визначення законодавчої техніки практично не змінилися. Так, Ю.О. Тихомиров пише, що законодавча техніка — це система правил, які призначені та використовуються для пізнавально-логічного та нормативно-структурного формування правового матеріалу і підготовки тексту закону. Це визначення, на думку автора, розширює рамки законодавчої техніки та певною мірою зближує її з елементами законодавчого процесу¹⁵. Д.А. Керимов вважає, що завданням законодавчої техніки є дати вказівку законодавцю щодо правильного, юридично точного формування законодавчих актів, конструювання законів, упорядкування, систематизації законодавчого матеріалу¹⁶. На думку Н.А. Власенко, законодавча техніка є умовою функціонування законодавчої діяльності, її технології та являє собою методики, прийоми і правила викладення правових норм¹⁷. У академічному курсі "Загальна теорія держави і права" законодавча техніка визначається як система

правил та прийомів більш раціональної організації і логічно послідовного формулювання законів (і підзаконних актів) у відповідності з їх сутністю та змістом¹⁸. Під законодавчою технікою у вітчизняній літературі розуміється система юридичних засобів і прийомів створення та систематизації законодавчих актів¹⁹.

Слід зазначити, що після розпаду СРСР значно активізувався процес законотворчості в усіх пострадянських республіках, а з ним помітно зросла кількість публікацій, присвячених проблемам законодавчої техніки. Поряд з цим, більшість робіт з питань законодавчої техніки стосуються дослідження та розробки, як правило, окремих аспектів цієї проблеми. При цьому ще й сьогодні юридична наука залишається без задовільного поняття законодавчої техніки. Фактично автори, які формулюють її дефініцію, так чи інакше відтворюють попередні підходи, викладені вище.

Відсутність у теорії права єдиного загальноприйнятого поняття законодавчої техніки свідчить про недостатню дослідженість цього феномену, що вимагає додаткових теоретичних пошуків.

Якщо узагальнити наведені уявлення про законодавчу техніку, вона розглядається як методики, правила, прийоми, юридичні засоби, одним словом, *способи вироблення законодавчих актів та їх впровадження в систему законодавства і подальшого вдосконалення* (кодифікації тощо). У зв'язку з цим необхідно з'ясувати зміст вказаних способів, який визначається залежно від того, що розуміти під законодавчим актом.

Необхідно зазначити, що термін "закон" не має єдиного застосування в правовій теорії. У літературі висловлено думку, що закон узагалі як нормативний спосіб закріплення (санкціонування) державою правил поведінки людей у різних країнах втілюється у двох видах нормативних актів — законодавчих та підзаконних. Якщо розглядати співвідношення загального, особливого та окремого в законодавстві, то виявляється, що загальний характер мають *закони держави*, сферою особливого є *підзаконні нормативні акти*, а форми окремого законодавство набуває у *практиці* органів державної влади. Верховна державна влада надає своїм нормативним актам загального характеру законів держави, наділяючи їх вищою юридичною силою щодо нормативних актів будь-яких інших державних органів. Закони держави (як акти верховної влади) фігурують у різних правових системах у різних формах, які узагальнено можна звести до трьох таких видів: конституційні закони; звичайні закони; так звані "квазі-закони". Названі види законів держави становлять сукупність законодавчих актів²⁰.

З огляду на це, враховуючи специфічні видові ознаки законодавчих актів, зрозуміло, що і способи вироблення законодавчих актів і підзаконних актів будуть різними. Тому слід розрізняти поняття нормотворчої та законодавчої техніки. Остання включається до нормотворчої техніки як більш широкого поняття. З наведених же визначень законодавчої техніки видно, що одні автори під нею розуміють способи вироблення тільки

законів, а інші — способи вироблення будь-яких нормативно-правових актів взагалі, не розрізняючи техніку законодавчої нормотворчості і техніку підзаконної нормотворчості.

Отже, під *законодавчою технікою* необхідно розуміти способи вироблення лише *законодавчих актів* (конституційних законів, звичайних законів та "квазі-законів").

Водночас закон є насамперед продуктом, результатом відповідної діяльності державного апарату, а саме законодавчої діяльності. Однак законодавча діяльність — це лише одна із складових функціонування державної влади, вироблення та реалізації державним апаратом юридичного закону, лише органічна частина єдиної *юридичної* діяльності. Необхідним способом останньої є *юридична техніка*. Та оскільки юридична діяльність "взагалі" у такій абстрактній формі не існує, а здійснюється як законодавча, адміністративна і правоохоронна функції держави, то, зрозуміло, що і юридична техніка буде різною для кожної з цих функцій державного апарату. Очевидно, що юридична техніка нормотворення не може бути однаковою з технікою нормозастосування. Це означає, що істотні відмінності існують між законодавчою, адміністративною і правоохоронною технікою²¹.

Отже, *законодавча техніка є лише одним із видів юридичної техніки взагалі, пов'язаним із виробленням юридичних норму формі законодавчих актів.*

У зв'язку з цим подальше усвідомлення поняття законодавчої техніки як техніки *нормотворчості* вимагає чіткого розуміння *юридичної норми*, її співвідношення з нормативними актами, взаємного зв'язку різних норм у правовій системі.

Одразу слід зауважити, що в теорії права досі не склалося чітке поняття про юридичну норму, її структуру, види норм тощо. У науковій дискусії щодо структури норми права більш-менш певно визначилися два підходи в уявленні про структуру норми. На думку одних вчених, структура правової норми завжди є триланковою, на думку інших — існують норми також з дволанковою структурою. А, наприклад, О.В. Берг пропонує вважати норму права такою, що складається з п'яти основних елементів: гіпотези, суб'єкта, характеру, змісту та санкції²².

Однак, ведучи дискусію про структуру юридичної норми, необхідно, очевидно, виходити з розуміння останньої. Формулювання правила поведінки як юридичної норми, тобто зведення його в закон, означає визнання його державою необхідним і тому забезпеченим санкцією держави. Визнання державою того чи іншого правила поведінки як необхідного, надання йому значення юридичної норми передбачає, що остання містить у собі всі моменти процесу необхідності взагалі, а саме: умови, предмет і діяльність, в якому (процесі) юридичні норми реалізують дійсний зміст юридичного закону²³. З цієї точки зору юридична норма являє собою єдність трьох моментів процесу, в якому юридичний закон стає дійсним законом; моментів, що виступають як гіпотеза диспозиція і санкція²⁴. Та-

ким чином, розглядаючи юридичну норму як процес необхідності, можна зробити висновок, що будь-яка юридична норма повинна обов'язково складатися з трьох елементів: гіпотези, яка визначає умови, за яких суб'єкти можуть реалізовувати свої права, та обов'язки, закріплені в диспозиції; диспозиції, яка визначає певне правило поведінки шляхом закріплення прав і обов'язків суб'єктів; санкції, яка закріплює засоби юридичного забезпечення приписів, що містяться в диспозиції.

Існування значної кількості різноманітних юридичних норм у правовій системі не означає якогось хаотичного набору санкціонованих правил поведінки. Кожна норма так чи інакше пов'язана з іншими нормами, утворюючи разом органічне ціле. Різні норми групуються за певними ознаками, відбувається їх диференціація в рамках правової системи на основі тих чи інших критеріїв²⁵. Традиційно розподіл норм права за галузями та інститутами виходить з особливостей предмета і методу правового регулювання. Суть цього підходу полягає в тому, що кожна самостійна галузь права повинна мати свій власний предмет і особливий метод регулювання (за принципом — один предмет, один метод — одна галузь права)²⁶. Однак такої домінуючій нині загальнотеоретичній конструкції про галузевий предмет і метод "властива глибока внутрішня суперечливість"²⁷.

Тривалі дискусії в теорії права про існування та визначення тих або інших галузей права мають умоглядний характер, оскільки уявлення про них абстрагуються від їх основи, від змістовних визначень юридичних норм. Оскільки, як вважається, галузь права утворюється певною сукупністю юридичних норм, то саме особливостями цих норм має визначатися самостійний характер тієї чи іншої правової галузі. З цього випливає, що предметне визначення галузі права безпосередньо зводиться до предмета юридичної норми (її диспозиції), а не "предмета правового регулювання" у значенні зовнішнього об'єкта, на який орієнтується норма (суспільні відносини тощо). Таким чином, не що інше, як певне коло вихідних прав, і становить основу утворення тієї чи іншої галузі права, єдиний предмет галузевої диференціації правової системи²⁸.

Щодо правових інститутів, то вказаний автор пише, що спільне в предметі різних норм відображає наявність у суспільстві стійких груп або сукупностей суспільних відносин, які вирізняються особливим складом суб'єктів, поєднаних спільним інтересом, спільною метою і т. д., і виступають як суспільні інститути. Останні у разі їх санкціонування державним апаратом у відповідній сукупності юридичних норм визначаються в правовій системі як правові інститути. Визначення суспільного інституту в правовій системі як правового інституту означає, що даний суспільний інститут визнаний таким чином державою необхідним установленням, існування якого стає обов'язковим моментом правопорядку і, відтак, забезпечене санкцією держави²⁹.

На підставі наведеного уявлення про структуру юридичної норми та вказаного підходу до диференціації права, на нашу думку, необхідно розглядати питання законодавчої техніки у трьох аспектах, на трьох рівнях: юридичної норми, правового інституту та галузі права. Усі три елементи структури юридичної норми обов'язково мають бути виражені в нормативних положеннях законодавчих актів, що є необхідною вимогою законодавчої техніки. Невиконання цієї вимоги веде до прогалин у правовому регулюванні, потреби у тлумаченні нормативних актів, спричиняє появу неефективних норм тощо.

Слід зазначити, що в теорії права ведуться дискусії і щодо питання співвідношення юридичної норми і статті закону. Одні вчені ототожнюють юридичні норми зі статтями законодавчого акта. Найбільш послідовно такої позиції дотримується Б.І. Пугинський. За його твердженням, юридична норма завжди має закріплюватися в якійсь одній статті (пункті) нормативно-правового акта або в одному із його структурних підрозділів³⁰. Інші, як наприклад Д.А. Керимов, стверджують, що одна юридична норма може бути виражена в декількох статтях закону або навіть у різних законах і підзаконних нормативно-правових актах. Однак ми вважаємо, що доцільно в міру можливості кожен юридичну норму викладати в окремій статті закону³¹.

Вихідним моментом при вирішенні цього питання, на нашу думку, має бути усвідомлення поняття юридичної норми. Юридичні норми є тим способом, яким державний апарат перетворює дещо тотожне в поведінці людей на закон, є юридичною формою, змістом якої стає правило поведінки, санкціоноване державою як необхідне³². При цьому гіпотеза диспозиції і санкція юридичної норми в їх єдності становляють юридичну норму взагалі, абстрактну норму, а не її конкретне втілення в окремому нормативному акті³³.

Суть справи в даному випадку полягає в тому, що одна й та сама юридична норма як "первинна клітина" юридичного закону, визначена в загальній формі в одному законодавчому акті, в процесі нормативної спеціалізації конкретизується у спеціальному законодавчому акті в частині гіпотези, диспозиції або санкції. Так, якщо уважно поглянути на існуючі в світі правові системи, не можна не помітити певної закономірності: жодна з правових систем не обходиться без конституції (або конституційних законів) та кримінального кодексу (або кримінальних законів). Ця обставина пояснюється, очевидно, тим, що конституційним та кримінальним законодавством регулюються відносини в усіх сферах суспільного життя, тоді як усі інші галузі законодавства стосуються кожна лише окремої сфери (сфер) останньої. Конституційне законодавство у загальній, найбільш концентрованій формі визначає зміст юридичних норм у цілому, в усіх моментах норми, встановлюючи таким чином правові засади та межі правового регулювання існуючої системи суспільних відносин; а кримінальне законодавство визначає у концентрованій формі лише час-

тковий, специфічний зміст санкції юридичних норм, до того ж лише один вид санкцій (кримінальні покарання) за найбільш істотні (злочинні) порушення існуючих юридичних норм³⁴.

Отже, на підставі зазначеного можна зробити висновок, що не можна прив'язувати юридичну норму до статті законодавчого акта, елементи норми можуть бути виражені в нормативних положеннях різних законодавчих актів, які можуть належати до різних галузей права, однак всі три елементи норми мають обов'язково бути присутні в сукупності законодавчих актів.

Як відомо, право як система юридичних норм, що діють у даному суспільстві, традиційно розглядається як право в об'єктивному розумінні або позитивне право. Розподіл єдиного в своїй основі права на відповідні взаємопов'язані частини (галузі, інститути) пояснюється певними відмінностями, які зумовлюють групування норм права. При цьому первісним елементом права є окремо взята юридична норма. Отже, будь-яка юридична норма діє в тісному взаємозв'язку з іншими нормами, є органічною частиною єдиного цілого, права в цілому; тому поряд з питанням законодавчої техніки побудови юридичної норми постають і питання законодавчої техніки побудови правового інституту та галузі права. Традиційні підходи до визначення поняття та структури юридичної норми, диференціації права на галузі та інститути, на жаль, не дають можливості розвинути поняття законодавчої техніки в цьому напрямі. Тим паче, як зазначалося, всі ці питання на сьогодні є досить дискусійними в юридичній літературі. Використовуючи викладені підходи до зазначених проблем, розробка питань законодавчої техніки у вказаних напрямках потребує ґрунтовних наукових досліджень. Метою ж даної статті було лише запропонувати деякі нові підходи до розвитку поняття законодавчої техніки.

1. Напр.: Законодательная техника: Научно-практическое пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. — М., 2000; Керимов Д.А. Законодательная техника: Научно-методическое и учебное пособие. — М., 2000.
2. Законодательная техника: Научно-практическое пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 213.
3. Дембо Л.И. Проблема кодификации советского права // Вестник Ленинградского университета. — 1947. — № 4. — С. 75—76; Ушаков А.А. О понятии юридической техники и ее основных проблемах // Ученые записки Пермского государственного университета. — Т. XIX. — Вып. 5 (юрид. наук.). — 1961. — С. 73 — 74.
4. Дембо Л.И. Проблема кодификации советского права // Вестник Ленинградского университета. — 1947. — № 4. — С. 76.
5. Иеринг Р. Юридическая техника / Пер. с нем. Ф.С. Шендорфа. — СПб., 1906. — С. 22 — 23.
6. Ушаков А.А. О понятии юридической техники и ее основных проблемах // Ученые записки Пермского государственного университета. — Т. XIX. — Вып. 5 (юрид. наук.). — 1961. — С. 74.
7. Рандалу Х. Некоторые замечания о законодательной технике // Коммунист Эстонии. — 1962. — № 5. — С. 75.
8. Наишц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. — М., 1974. — С. 140.
9. Ушаков А.А. О поня-

гии юридической техники и ее основных проблемах // Ученые записки Пермского государственного университета. — Т. XIX. — Вып. 5 (юрид. наук.). — 1961. — С. 82. 10. *Пиголкин А.С.* Подготовка проектов нормативных актов (Организация и методика). — М., 1968. — С. 5 — 6. 11. *Брауде И.* Очерки законодательной техники. — М., 1958. — С. 7 — 15; *Брауде И.И.* Вопросы законодательной техники // Советское государство и право. — 1957. — № 8. — С. 53 — 54. 12. *Дембо Л.И.* Проблема кодификации советского права // Вестник Ленинградского университета. — 1947. — № 4. — С. 74. 13. *Ушаков А.А.* О понятии юридической техники и ее основных проблемах // Ученые записки Пермского государственного университета. — Т. XIX. — Вып. 5 (юридич. наук.). — 1961. — С. 76, 81. 14. *Стучка П.И.* Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. — Рига, 1964. — С. 468. 15. Законодательная техника: Научно-практическое пособие / Под ред. Ю.А. Тихомирова. — М., 2000. — С. 8 — 9. 16. *Керимов Д.А.* Законодательная техника: Научно-методическое и учебное пособие. — М., 2000. — С. 16. 17. *Власенко Н.А.* Законодательная технология: Теория. Опыт. Правила. — Иркутск, 2001. — С. 10. 18. Общая теория государства и права: Академ. курс в 2 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко. — М., 2000. — Т. 2. — С. 176 — 177. 19. Юридична енциклопедія / Гол. редколегія Ю.С.Шемшученко. — К., 1999. — Т. 2. — С. 503. 20. *Юцик О.І.* Законодавчі акти в системі законодавства України // Парламентська реформа: теорія та практика. — К., 2001. — С. 151 — 161. 21. *Юцик О.І.* Юридична техніка: проблеми визначення поняття / Парламентаризм в Україні: теорія та практика. — К., 2001. — С. 647. 22. *Берг О.В.* Некоторые вопросы теории нормы права // Государство и право. — 2003. — № 4. — С. 19. 23. *Юцик О.І.* Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. — К., 1997. — С. 27 — 28. 24. *Юцик О.І.* Законодавчі акти в системі законодавства України // Парламентська реформа: теорія та практика. — К., 2001. — С. 152. 25. *Юцик О.І.* Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). — К., 2002. — С. 29. 26. *Маєрин С.П.* О роли метода правового регулирования в структурировании и развитии позитивного права // Правоведение. — 2003. — № 1. — С. 205. 27. *Сорокин В.Д.* Правовое регулирование: предмет, метод, процесс // Правоведение. — 2000. — № 4. — С. 34 — 35. 28. *Юцик О.І.* Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). — К., 2002. — С. 11 — 30. 29. *Юцик О.І.* Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. — К., 1997. — С. 27 — 29. 30. *Пугинский Б.И.* О норме права // Вестник Московского университета. — Серия 11. Право. — № 5. — 1999. — С. 32. 31. *Керимов Д.А.* Законодательная техника: Научно-методическое и учебное пособие. — М., 2000. — С. 41. 32. *Юцик О.І.* Правовая реформа как способ преобразования (реорганизации) институтов государства / Дис. на соискание учен. степени к.ю.н. — К., 1996. — С. 43 — 46. 33. Там само. — С. 45 — 51. 34. *Юцик О.І.* Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). — К., 2002. — С. 17 — 21.